

Valentin Putanec

ETIMOLOŠKI PRINOSI (6-9)

6. Riječ *šćavet* i sinonimi u hrvatskom jeziku, 7. stavak *-bran* u hrvatskim složenicama, 8. hrvatsko i slovensko prezime *Štajduhar*, 9. šibensko-rapsko prezime *Armolušić*

Autor pod ovim naslovom nastavlja svoja etimološka istraživanja. Raniji su prinosi: 1. bikla, 2. filarka, piljarica (Rasprave 13, 1987, 79-91), 3. krilat, 4. nastaćilo, staćilo, pustaćelo, staćel, 5. vidulica, vidalica, vijulica, fidulica (Rasprave 14, 1988, 149-162).

6. Prilog za proučavanje termina *šćavet* i sinonima u hrvatskom jeziku

6.1. Dvojezičnost u liturgiji javlja se za slavenski teren kao princip već u pismu Hadrijana II. (867-872) upućenom knezu Kocelju gdje se prihvaća slavenska liturgija s time da se zbog čuvanja univerzalizma u kršćana trebaju kod liturgije čitati uz slavensku liturgiju i barem dijelovi sv. Pisma, poslanica i evanđelja, na latinskom jeziku (cf. Fućak, *Šest stoljeća hrvatskoga lekcionara*, Zagreb 1975, str. 81). Ova se dvojezičnost u latinskoj liturgiji u Hrvata mogla odraziti samo tako da se narodu trebaju pročitati spomenuti dijelovi Sv. pisma na narodu razumljivom jeziku. Tu je dakle zametak i hrvatskoga šćaveta. Na njemačkom terenu slične su odredbe postojale 794. i 813. (cf. Putanec, *Početak hrvatske pismenosti*, Forum 32, knj. 45, br. 7-9, Zagreb 1993, str. 654). Na mađarskom terenu donosi se 1114. slična odredba da se u »većim crkvama« »evangelia et epistolae exponantur populo«. Iz ovih se podataka vidi da je od početka latinske liturgije u Hrvata postojala potreba prijevoda evanđelja i poslanica na hrvatski jezik. Odatle po mom tumačenju dolazi i do glosa na hrvatskom jeziku iz 11.-12. st. u Radonovoj Bibliji (cf. Putanec, *o.c.*, str. 653, ss.). Termin za ove izborne tekstove na latinskom je *lectionarium*, *evangelistarium*, *epistolarium* (cf. Šetka, *Hrvatska kršćanska terminologija*, Split 1976², s.v.). Latinizam *lekcionar* javlja se i u sadašnjem nazivu prvog lekcionara na hrvatskom jeziku, u *Lekcionaru Bernardina Splićanina* (Venecija 1495, reprint Split 1991). U originalu se spominje na str. 2 »incipit vulgarisatio dalmatica epistolarum et evangeliorum« i, u kolofonu,

»vulgarisatio dalmatica epistolarum et evangeliorum atque prephationum et benedictionum continentium in misali«. Drugo je izdanje ovog lektionara priredio Benedikt Zborovčić iz Trogira u Veneciji 1543. te se knjiga zove *Stumačenje od svetih pistuo i evanđelji* dok se u trećem izdanju, priređenom od Marka Andriolića, također Trogirana, godine 1586, zove samo *Pistule i evanđelja*. Ovo treće izdanje Bartol Kašić (Ritual, Rim 1640) zove jednostavno *vandelistar*. Mi ćemo se pozabaviti terminologijom za ovaj prijevod evanđelja i epistola na našem jeziku. To su termini *ščavet, tumač, misal*¹.

6.2.1. Paštrić u rukopisnom tekstu *De missalis et breviarii illyrici romani origine opus* (rukopis se čuva u Zadru, iz 1688) piše da se sadašnji rusificirani slavenski (»ilirski«) *Brevijar* ne sviđa u Dalmaciji, Hrvatskoj i Istri, jer ga dobro ne razumiju te stoga svećenici čitajući ga tekst mijenjaju na »ščavet« kako oni vele (»talmente che nel recitarlo qui preti l'alterano in schiavetto, come essi dicono«). Tu se riječ *ščavet* upotrebljava uopće za hrvatski prijevod sa latinskoga, bilo kojeg liturgijskog teksta na hrvatski. Ipak je to potvrda riječi *ščavet*. U povijesnom *Rječniku HAZU* u sv. 17. nažalost nema ni natuknice *ščavet* ili *ščavet*, ali ima na str. 762. s.v. *štavet* naznačeno da je to isto što i *ščavet* (kojeg nema u abecedi) a tumači se da je to »prošireni lektionar na hrvatskom narodnom jeziku, štampan latinicom, upotrebljavao se u crkvama s latinskim bogoslužjem«. Kao izvor citira se Franje Radmana *Život sv. Jurja* iz 1769. koji kaže da se dotična božićna pjesma »nahodi samo u štavetu a ne u drugim knjigama«. Potvrda koju smo citirali iz Paštrića (1688) bit će primitivum za izvedenice iz 1747. *ščavetarski* (»istoma-

¹ U vezi s ovim trima terminima dr. Darija Gabrić-Bagarić me je upozorila da u predgovoru Bandulavićevih Pištola i evanđelja (1. izd. 1613) nalazi riječ *štav*, sličnu riječi *ščavet* = *štavet*. Tu stoji: »Četvrti uzrok (što izdaje knjigu), mnoge ine na stranu propuštajući, neka svim kojim se moglo bude naprudim, nikomure neudeći, počeh s pomoću Božjom u Bolonji pisati pridrečene ›Pištole i Evangelja‹, ispravljajući ona, koja se u staromu štavu (Staromu Schtauu) odzgora rečenih štamपालac zgodila bihu, pomanjkanja«. Autor riječima *odzgora rečenih štamपालac* misli na tiskare ščaveta iz 1495. (Bernardin Splićanin), 1543. (Benedikt Zborovčić), 1586. (Marko Andriolić), kojih »pomanjkanja« on sada želi ispraviti. Ta su izdanja za njega »stari štav«. Malo niže u tom predgovoru Bandulavić veli i ovo: »Ako bi kojemu od štilac razboritih ovo novo pisanje u čemogodi vele ugodno ne bilo, ... podaj krivinu mojemu malu uminju«. Dakle ovo je izdanje (1613) *novo pisanje* a prijašnja su izdanja *stari štav*, najvjerojatnije »staro, čitanje, pisanje, lekcija«. To jest: radi se o imenici *štav* »lectio«. U Miklošičevu *Lexicon palaeoslovenicum* (1865) imamo od glagola *čtiti* imenice *čtennie* »lectio«, *čtucь* »lector«, *čtjij* »lector«, *čtŕ* »numerus«, *čtŕŕ* »numerus«, ali nemamo *čtav* »lectio«. U AR imamo za »lector« nesimplificirane oblike na *čt*:- *čtac*, *čtač*, *čtalac*, *čtavac*, *čtejac*, *čtilac*, *čtivnik*, uz za »lectio« *čtenje*, *čtejenje*, ali ni tu nemamo *čtav* za »lectio«. Riječ je načinjena od *štiti* sa sufixom *-av* koji imamo u *rukāv*, gen. *rukāva*. Paralelni sufix imamo u *čstivo* = *štivo*. Riječ *štav* nije narodna riječ nego učena. Najvjerojatnije ju je načinio sam Bandulavić kao kalk za lat. *lectio* »čitanje«. Prema tome teško bi se moglo misliti da je riječ *štav* prerađena riječ *ščavet* koju nalazimo doduše adaptiranu u *štavet* (njezin postanak tumačim niže u 6.2.). Ako je Bandulavić znao za riječ *ščavet* = *štavet*, nije jasno zašto je ne bi u cijelosti ispisao u svom tekstu. Prema tome je riječ *štav* osobna tvorba samoga Bandulavića kao kalk za lat. *lectio*.

čenje naše svete regule iz latina na šćavetarsko za da može biti svim znana potri-bitu dužnost« ..., »i da oni prenesu [*prevedu!*] isti potribiti kapituli iz talijansko-ga na šćavetarsko«, c.f. Milčetić, *Starine HAZU* 33, Zagreb 1911, str. 403). Ovdje je izraz proširen: *šćavetarski* jezik znači hrvatski jezik na koji se *Regula* za tisak mora prevesti s latinskoga i talijanskoga. Kasnije se javlja i *Bukovnjak šćavetanski za nauk male dice u Dalmaciji, ponovljen i popravljen* (Rim 1800, c.f. Kukuljević, *Bibliografija hrvatska*, Zagreb 1860, br. 276). U primjeru iz Paštrića te u primjeru iz 1747. vidimo da riječ *šćavet* ima prošireno značenje »tekst na hrvatskom jeziku«. No u obliku *štavet* F. Radmana koji nastaje krivom etimologijom od *čtavet* (slično kao *štipati*: *šćipati*) i povezivanjem sa *čtiti* »čitati« »jer se *šćavet* = *štavet* puku *čtio-čtao*« (sličnu etimologiju imamo i u drugoj varijanti za ovu riječ, u riječi *slavet* gdje se etimologija dovodi, doduše u ispravnu vezu, s riječi *Slaven*, cf. Šetka, o.c., str. 306), već imamo i značenje »lekcionar na hrvatskom jeziku tiskan latinicom«. Ovo se značenje najbolje ogleda u popisima hrvatskih knjiga koje od 1700-1750. objavljuje mletački tiskar-knjižar Bartol Occhi. Tu čitamo:

- a. Kašić, *Život Isukrsta*, Venecija 1700: »schiavetto, cioè Epistole Vangeli«.
- b. Ivanišević, *Kita cvitja*, Venecija 1703: »schiavetto, cioè Epistole Vangeli«. Odnosi se na 8. izdanje Bandulavićeva *Lekcionara*. Gundulićeve *Suze* (Venecija 1703) nemaju citiranja za *šćavet* pa se vjerojatno radi o tome da je 8. izdanje rasprodano i iste godine dotiskano (9. izdanje javlja se tek 1718).
- c. *Zvanik tal.-hrv.*, Venecija 1704: »Schiavetto, cioè Epistole Vangeli«.
- d. *Oficij BDM*, Venecija 1704: »Schiavetto, cioè Epistole Vangeli«.
- e. Luka Terzić, *Pokripljenje umirućih*, Venecija 1704: »Schiavetto, cioè Epistole & Euangeli«.
- f. Petar Vuletić, *Osip pravedni*, Venecija 1706: »Schiavetto, cioè Epistole & Euangeli«.

Iz citiranih primjera od 1700. do 1706. vidi se da se Bandulavićev *Lekcionar* zove na talijanskom uvijek *šćavet*. Tu možemo nešto dodati i o etimologiji riječi *šćavet*. Naprijed smo protumačili oblik *štavet* i kako je tvoren od *šćavet*. Riječ pak *šćavet* je talijanizam *schiavetto* »tekst pisan na slavenskom a tiskan latinskim slovima, ne ni ćirilicom, ni glagoljicom«. Tvoren je sufiksom *-etto* < lat. *-ittu* od osnovnog *Schiavo* »Slaven«, od lat. *Sclavus* »Slaven«, dobiveno od *Slověninъ* umetanjem *-c-* u grupu *-sl-* neznanu u talijanskom i latinskom jeziku. Oblik *šćavetarski* i *šćavetanski* koji smo citirali dobiven je sufiksom *-ariu* i *-ano* dodanim na osnovno *šćavet*. Značenje bi bilo *šćavetar* = *šćavetan* »onaj koji govori (čita, upotrebljava) šćavet«. Naziv je neke vrsti pogrđan, slično kao što se u Hrvata pogrđno (u argou) veli za Talijane *Digići*, prema mletačkom *io digo* za tal. *io dico* »ja govorim«. Od *šćavetar* i *šćavetan* nastalo je sa suf. *-ski* *šćavetarski* i *šćavetanski*.

6.3. Kada se sada u ovim popisima hrvatskih knjiga od 1709. popisi donose na hrvatskom jeziku, javlja se naglo novi termin za *Lekcionar* I. Bandulavića. To je termin *tumač*:

- a. Budinić, *Ispravnik za jereje*, Venecija 1709: »Pištule i Evangelja alli Tumač«.
- b. Divković-Gladilić, *Život sv. Katarine*, Venecija 1709: »Pištule i Evangelja alli Tumač«.
- c. T. Babić, *Prima grammaticae institutio*, Venecija 1712: »Pištule i Evangelja alli Tumač«.
- d. Posilović-Mažarović, *Cvit od kriposti*, Venecija 1712: »Pištule i Evangelja alli Tumač«.

U izdanju *Zvanik tal.-hrv.* iz 1737. ne citira se ovaj *Tumač* jer je rasprodano i izdanje iz 1718⁹ a slijedeće je tek iz 1739¹⁰, tj. 1737. još ne postoji, te ga nema u popisu.

U ovoj novoj terminologiji riječ *tumač* znači »prijevod«. Već je to bilo naznačeno u 1. izd. *Lekcionara* I. Bandulavića gdje piše *Pištule i evanđelja priko svega godišta novo istomačena po razlogu misala dvora rimskoga*. Tu *istomačena* ne znači *protumačena* nego *prevedena*. Otraga u Bandulavićevoj knjizi također stoji riječ *stomačen* za *prevoden* u popisu nejasnih riječi: *stomačenja nikih riči (...)*. U svećenika latinskog obreda ovaj se termin *tumač* odmah udomaćio. Tako čakavac Nikola Bijanković u knjizi *Naredbe od zbora države splitske* (Venecija 1699) u tekstu spominje (str. 107) *iz misala koji se zove tumač*. Ovo je čak starija potvrda za riječ *tumač* u značenju *lekcionar*, a kao sinonim za *ščavet*, od potvrde koju imamo u Occhijevim popisima hrvatskih knjiga (1699:1709). Slično imamo već i prije *Tumač Bandulavićev* citiran kao izvor za rječnik u Tanzlinger-Zanottijevu rukopisnom *Talijansko-hrvatskom rječniku* iz 1679. (cf. T. Matić, *Rad HAZU* 293, str. 259). V. Cvitanović je i na jednom primjerku Bandulavićeva *Lekcionara* našao zapisano: *Ovo je tumač sv. Mihovila u Pakošanu*. U Bribiru je za 1718. našao zapisano u blagajničkom dnevniku župe: *1718. na 10. luja kupih tumač, dah lir 14* (cf. AR 18, str. 906). Ovaj je isti *Lekcionar* čak i 1879. zapisan kao *tumač* u Matije Ivčevića (cf. Fućak, o.c., str. 257). Etimološki je riječ *tumač* nomen agentis, »interpres, prevoditelj (kod sastanka dviju strana, dvaju govornika ili više njih, koji ne govore istim jezikom)«. Riječ je turskoavarska, prešla je u njem. *Dolmetscher* (cf. P. Skok, ERHS, III, str. 521-522). Prijenos sa nomen agentis na knjigu je prema tipu metafore kao *nosač* »čovjek koji nešto nosi« i *nosač* »greda koja nosi, predmet koji nešto nosi«. Sličan prijenos značenja imamo u njem. riječi *Träger*. Isti je tip prijenosa *čitač* »osoba koja čita« prema *čitač* »naprava koja odčitava, kojom se čita (legil)«. Ovaj se prijenos dogodio najvjerojatnije u Bosni gdje je riječ *tumač* bila u svakodnevnoj upotrebi u značenju »prevoditelj«, a odatle potječe i prvi izdavač-priređivač *Tumača* = *Lekcionara* Bandulavić.

6.4. Najneobičniji je pak termin *misal* kao sinonim za *lekcionar*. Kao što znamo misal je »knjiga-priručnik koja služi prilikom obavljanja misnog slavlja«. Lekcije su dio koji se čita kao dio evanđelja određenog za taj dan, odnosno dio poslanice određene za čitanje na taj dan. Do prijenosa *misal* = *lekcionar* došlo je tako da je sinegdohom tipa »totum pro parte« riječ *misal* suzila značenje na onaj dio koji je sastavni dio mise kao knjiga koja se čita paralelno na latinskom i hrvatskom jeziku, dakle kao neke vrsti »pomoćni misal«. Čudno je da se ovaj termin (*misal* za *lekcionar*) javlja već od prvog izdanja Bandulavićeva *Lekcionara* (1613) gdje na kraju knjige dolazi rječnik manje razumljivih riječi te u naslovu tog diferencijalnog rječnika stoji *Stomačenje nikih riči koje se u ovom misalu naode*. Dakle već Bandulaviću *misal* znači i *lekcionar*. Isto značenje riječi *misal* imamo u citiranom tekstu iz Bijankovića (1699) gdje stoji *iz misala koji se zove tumač*. Pojava ovog termina (termin *misal*) u prvom izdanju Bandulavićeva *Lekcionara* (1613) dokazuje da je naziv *misal* i *tumač* za *lekcionar* bio običan naziv za *šćavet* na bosanskom terenu te i za rukopisne *šćavete* koji su tu postojali rekao bih »odvajkada«, dakle od onog vremena kada se uvodila liturgija na latinskom jeziku, s pojavom prvih samostana franjevac i dominikanaca na terenu Bosne. Da to nije tako, ne znamo kako bi se drukčije mogla protumačiti pojava ove terminologije u toj knjizi.

6.5. Gore smo naveli sinonime za pojam *šćavet* iz latinskoga jezika *evanđelistar* (*vanjelistar*), *epistolar* i *lekcionar*. Od ovih je najprihvatljiviji termin *lekcionar* jer se radi o lekcijama, čitanjima kao izboru iz Evanđelja i Poslanica koji se čita na misi. Termin *evanđelistar* i *epistolar* razvio se već prema tome da li su na početku bile citirane epistole ili evanđelja, s time da nije isključeno da se u početku radilo o dvije odijeljene knjige tekstova. Zatim smo obradili te protumačili i hrvatsku terminologiju za *lekcionar* na narodnom jeziku, pisanom latinskim pismom koja se javlja kao *šćavet* (uz rjeđe *slavet*, *štavet*), *tumač* i, čak, *misal*. Dodati valja da se *šćavetom* naziva rjeđe i koje drugo djelo na hrvatskom jeziku, tako npr. Bellarminov katekizam (prijevod) a i mi smo gore (točka 2) vidjeli da *šćavet* znači i »čitanje glagoljskoga Brevijara ne na rusificirani način nego na način kako je to u *šćavetu*, tj. na kroatiziran način« a tome u prilog ide i naše tumačenje postanka pridjeva *šćavetarski* i *šćavetanski*. To sve govori da je prvotno *šćavet* zaista označavao sve slavensko-hrvatske tekstove kao opozicija latinskom i talijanskom jeziku. Tek zatim nastaje suživanje termina samo na hrvatski *lekcionar*. Treba ovdje dodati i to da je hrvatski *šćavet* imao tijekom vremena i čudnu sudbinu da je čak službeno služio i na misi glagoljaške liturgije jer je njezin jezik postao s vremenom narodu nerazumljiv: to su uradili početkom 1736. godine pavlini u Bašci kada su odredili da se nakon čitanja staroslavenskog evanđelja i poslanice isti ti tekstovi moraju narodu pročitati i na temelju jezika iz *šćaveta*. Kasnije je vikar Bolis u to vrijeme preporučivao da se tako postupi i u drugim crkvama u Bašci (cf. M. Polonijo, *Prvi uzmak glagoljice u krčkoj biskupiji*, Rado-

vi Staroslavenskoga Instituta, knj. 2, Zagreb 1955, str. 203-207). Vjerojatno se ovdje radi o legalizaciji običaja o kojem govori Ivan Paštrić u 17. st. (v. gore 6.2). Dodajmo da se na sjeveru Hrvatske lektorar u knjigama zove *Postila* (Vramec 1586), *Sveti evangeliomi* (1651, 1694, 1730, 1759, 1778, 1807, 1819), *Čtenja i evangeliumi* (1799, 1831, 1821, 1842, 1843, 1851, 1854, 1858), u Slavoniji *Epistole i evanđelja* (1740, 1764, 1808), *Evandelistar ilirički* (Lanosović, 1794), cf. Fućak, o.c., str. 7-16.

7. Složenički stavak *-bran* u hrvatskim kalkovima

7.1. Ljudska se vrsta oduvijek morala sklanjati od žege sunca i mokrine kiše. Tako se već u starogrčkom javlja riječ *σκιάδιον* (Teofrast, 372-288 a. Chr.n.) »suncobran«, što je deminutiv od grč. *σκιά* »sjena«, a u Latina deminutiv *umbellae* f.pl. (Martial) »suncobran«, što je opet deminutiv od *umbra* f. »sjena« (Walde). U glosama u kasnolatinskom vraća se *umbella* na *umbra* pa imamo i lat. *umbrella*, u tal. odatle *ombrella* (10. st.), zanatnik *ombrelaio* (1612), nosač suncobrana *ombreliere* (1667), deminutiv *ombrelino* (1803). Talijanizam je u frc. *ombrelle* (1581). Osnovno *umbella* je dokumentirano u latinskom crkvenom jeziku od 10. st. (cf. Battisti-Alessio, s.v.). Od talijanizma imamo u Kašića (*Ritual*, 1640): *umbrela* ili *sinica* (na Tijelovskoj procesiji). U istog pisca imamo: (svećenik nosi pre-sveto bolesniku) noseći *ombrelu* ili *baldakin*. Ova se *ombrela* u obredu u nas prevodi i s *nebnica* (Bijanković, 1699, Dubrovnik). U talijanskom se razvojem civilizacije javljaju mnoge složenice s *para-* u imperativnom sklopu od *parare* »štiniti (od)«, s mnoštvom riječi, od kojih *parasole* (14. st.) »suncobran«, odatle frc. *parasol* (1548, cf. Dauzat: obrnuto tal. *parapioggia* [1846] < fr. *parapluie* [1622]). Tu imamo i *paravento* (16. st.) »vjetrobran«, odatle frc. *paravent* (1642), u nas *paràvan*. Talijansko *para-* od *parare* »štiniti« utječe na tvorbe u njem., gdje *Schirm* znači »štit«, *schirmen* »štiniti« (ima i *beschirmen*, u istom značenju), pa odatle imamo *Sonnenschirm* (1537), *Regenschirm* (1711, cf. Weigand-Hirt, *Deutsches Wörterbuch*, 1910, s.v.), uz *Parapluie* (u Bavarskoj), te mnogo drugih složenica, kao *Augenschirm*, *Bettschirm*, *Fallschirm*, *Lampenschirm*, *Lichtschirm*, *Ofenschirm*. U grčkom se kalkira tal. *para-* sa *ἀλέξω* »štitim«, pa imamo odatle:

- frc. *parachute* »padobran« = ngrč. *ἀλεξίπτωτον*,
- frc. *parasol* »suncobran« = ngrč. *ἀλεξήλιον*,
- frc. *parapluie* »kišobran« = ngrč. *ἀλεξίβροχον*,
- frc. *parafoudre* »gromobran« = ngrč. *ἀλεξικέραινον*.

U značenju »suncobran« u nas se javlja još jedan termin u kasnolatinskim tekstovima: *capellus* »1. (1322) šešir, klobuk; 2. (1380) suncobran« (cf. *Lexicon latinitatis*, I, str. 169), uz *umbraculum* (1223) »sjenica, baldakin«, *umbria* »isto«.

7.2. Od tal. posuđenica naveli smo iz Kašića *ombrela* i *umbrela*. U tal.-hrv. rukopisnom rječniku iz 1537-1595 (Seldensupra 95) imamo *lombrella* = *parasole* = hrv. *lumbriła* (cf. H.D. Pohl, *Die italienisch-kroatische Glossar*, Wien, 1976). U AR se donosi potvrda za *ombrela*, *amrel* (Vuk), *ambrel* (Petranović, Bosna), *ombrelica* (»nebnica«, kod posjeta bolesniku), *lumbrija* »štit od kiše« (Istra), *lumbrijica* (Istra, istarski primjer dolazi od tal. *ombria* sa članom). *Kleines kroatisch-deutsches Wörterbuch* (Zagreb, 1929, str. 22) ima *parazol* za *Sonnenschirm*, *ombrello* za *Regenschirm*. U mađ. imamo slično *parazoly* (1787) u značenju »1. suncobran, 2. kišobran (1865)«, ali za ovo drugo značenje i galicizam *paraplé* (1787) < njem. *Paraplü* < frc. *parapluie* »kišobran«. Veselić (1854) ima za *Regenschirm*: *ambrela*, *kišobran*. Tako i Mažuranić-Užarević (1842): *ambrela*, *kišobran*. U Vojvodini za »kišobran« imamo *umbreli* (1816, cf. Mihajlović, *Grada*, s.v.). U *Posrbicama* istog autora nalazimo iz 1837. (Orfelin): *kad je kiša s doždobranom (parapli) a kad je sunce sa suncobranom (parazol) treba ići*. Obje potvrde (*parapli*, *parazol*) bit će pod utjecajem iz njemačkoga ili mađarskoga (v. naprijed). U Vojvodini imamo (v. Mihajlović, *Posrbice*, II, str. 545) za 1817. i *amrel*, za što se tu preporuča i zamjena *širilad* (= *širi-hlad*).

7.3. Dakle, u nas se, premda je referent vrlo rano zapažen u našim stranama (v. gore u glavi 7.1. primjer iz *Lexicon latininitatis*) spominju ove posuđenice: *umbrela*, *ombrela*, *baldakin* (sve u crkvenoj terminologiji za *nebnica*), *lumbriła*, *lumbrela* (Imotski), *amrel*, *ambrel*, *ombrelica*, *lumbrija*, *lumbrijica*, *parazol*, *umbreli*, *parapli*, *parazol*. Većina su posuđene iz mlet. (tal.) *ombrela*, *lombrela*; za *lumbrija* usp. furl. *ombrie*; *parazol* je prema tal. *parasole* (preko njem. i mađ.); *umbreli* će biti m.pl. za *umbrel* = tal. *ombrello*; *parapli* je galicizam (preko njem.). Oblici *ambrel* i *amrel* su iz bav. *Ambrel* = *Amrel* (ovo iz tal. sa *o > a* i redukcija za *b*). No u dijalektima postoje za ove termine i čudnije posuđenice. Sabrala ih je V. Kuhn (*Beiträge zur Wortforschung der serbokroatischen Umgangssprache*, Berlin 1961, str. 156-160). Za talijanizam ona navodi: *ambrela*, *amrel*, *ambrel*, *ambrello*, *hambrela*, *imbrela*, *imbrola*, *umbrela*, *umbriela*, *umbrel*, *ombrela*, *omrela*, *lumbriera*, *lumbrija*, *lumbera*, sve sa značenjima »suncobran« i »kišobran«. Ona dodaje i turcizme *čador* < tur. *çadır* i *šemsija* (s oba značenja) < tur. *şemsiye* < ar. *šamsiyya* (ar. *šams* »sunce«, adjektiv na *-iyyä*). Sve su ove posuđenice u Vere Kuhn terenski definirane (dakako djelomično) i etimološki protumačene.

7.4. Stariji pokušaji da se nađu zamjene za navedene posuđenice u nas postoje odvajkada. To su navedena *nebnica* i *sjenica* koje su rabile u terminologiji liturgije (procesija, pohod bolesniku) što je prerada za *nebo* »baldakin« (i u frc. *ciel* = *baldakin*) te *sjenica* za *umbrella* = *umbraculum* (za lat. *umbra* »sjena«) što može biti i kalk za grčke na početku navedene termine (od *okía* »sjena«). U vezi sa *sjena* su i *sěnka* i *sěnilo* iz 19. st. (v. niže). Termini *štit od kiše* (*sunca*) su prijevod od *Schirm* u *Regenschirm*, *Sonnenschirm*, gdje ulazi i termin *doždobran*

(Vojvodina) s rusizmom *dožd* »kiša« za narodski *dažd*. Pokušaj da se nađe domaća riječ nalazi se i u navedenom *širilad* = *amrel*. Hrvatski pak termin *suncobran* javlja se dosta kasno i gotovo bojažljivo u hrvatskoj leksikografiji. U Mažuranić-Užarevića (1842) imamo već *Regenschirm* = *ambrela*, *kišobran* (usp. Dukat, Rad 257, str. 115) ali je *Sonnenschirm* = *sěnka*, još uvijek bez *suncobran*. Drobnić (1846-49) i Veselić (1853, 1854) imaju također za *Sonnenschirm* = *sěnka* dok za *Regenschirm* i oni imaju *ambrela*, *kišobran*. Dakle se riječ *kišobran* javlja prije riječi *suncobran*. Čak i Šulek (1860) za *Sonnenschirm* ima samo *sěnilo* (nema *suncobran*). Slično *Kleines kroatisch-deutsches Wörterbuch* (Zagreb, 1829) za *Sonnen-schirm* ima samo *parazol*, a za *Regenschirm* samo *ambrela* (nema ni *kišobran*, ni *suncobran*). Stoga nije čudo što Pero Budmani u *AR* (sv. V, Zagreb 1898-1903) s.v. *kišobran* veli: »štit od kiše, isp. ambrel, načinjeno u naše vrijeme prema njem. *Regenschirm*«. U nj je potvrda samo iz Šulekova rječnika (1860), dok postoji potvrda već iz 1842, 1846-49, 1853-1854. Za riječ *suncobran* Marijan Stojković u *AR* (sv. 17, str. 9) veli da je »ono što brani od sunca, štiti od sunca« te tvorbu uspoređuje s tvorbom u *kišobran* a riječ potvrđuje iz Branka Radičevića (1880). To sve pokazuje kako se nebrižno ponašalo uredništvo *AR*-a prema tvrdama za postojanje neke riječi iz naše starije leksikografije. Ako se željelo ostati na nekoj relativnoj razini povijesne leksikografije, onda je u svakom slučaju trebalo ekscerpirati svu hrvatsku leksikografiju barem 19. stoljeća. Pojava termina *kišobran* prije i dosljednije od termina *suncobran* može se tumačiti tako kao da bi *kišobran* bio neobično potreban ljudima na selu i u gradu, dok je *suncobran* kao predmet stvar više gospodске mode i otmjenijih žena, gradskog svijeta, pa da se stoga i kasnije pojavila potreba za stvaranje termina i za nj, možda i stoga što se kao predmet javlja u kasnijoj izradbi te eventualnog importa iz drugih krajeva. Što se tiče ovog kalka postoje ipak dokazi da je i on načinjen dosta rano. Već smo ga citirali iz Vojvodine (Orfelin, 1783). Isti se *suncobran* javlja i u Mihajlovićevim *Posrbicama* (II, str. 546): 1837. *parasol* = *suncobran* (on donosi i *paraple* = *doždobran*, te i 1805. *parapluie* = *štit od kiše*, *parazol* = *štit od sunca*). No ja nalazim još stariju potvrdu za ovaj kalk, stariju od ove iz Vojvodine. To je potvrda iz 1. polovice 18. st.: kanonik Juraj Res piše iz Zagreba Baltazaru Adamu Krčeliću, također zagrebačkom kanoniku, da mu ovaj pošalje iz Beča gdje je boravio od 1.09.1747. do 31.05.1749., »jedan dobar *suncobran*« (cf. *Rad HAZU* 375, str. 148).

7.5. Dakle, tvorba-kalk *suncobran* za njem. *Sonnenschirm* je iz 1. polovice 18. st. (1747-1749). Ujedno to dokazuje da se već tada javlja i kalkiranje sa *-bran* za njem. *Schirm* koji imamo u njem. *Regenschirm* i *Sonnenschirm* i sličnim nje-mačkim riječima. Nije dakle ovo kalkiranje nastalo u doba ilirskoga pokreta kao što bi se moglo misliti nego je ono započelo u rano predilirsko vrijeme (prva polovica 18. st.). Sam složenički stavak *-bran* tumačim kao izvedenicu-deverbal prema glagolu *braniti*, tipa *zabran*, prema *zabraniti*. Osnovno je značenje »štit,

štićenje«, s time da se samostalno lik *bran* ne nalazi. Ovakav deverbal nalazimo i u kalkovima tipa *vjetrobran*, *ognjobran* (Mažuranić-Užarević, 1842), u Babukića *mostobran* za njem. *Brückenkopf* (cf. Dukat, *Rad HAZU* 257, str. 129, Babukić u glosi na primjerku Mažuranić-Užarevićeva rječnika), a nalazi se jednom i u narodnoj tvorbi (*kolobran* »odbojnik za štíćenje kotača na kolima«) za koju se može sumnjati da je »narodna« (u njem. je *Prallstein*, *Prellstein*, *Eckstein*, *Schutzstein*, *Abweisstein*; možda je kalk za mađ. *kerékvető*, mađ. *kerék* = *kolo*, *kotač*, *véd* = *štititi*, *braniti*).

7.6. Kada se jednom udomaćilo kalkiranje sa *-bran* za njem. *-schirm* (kasnije ćemo vidjeti dolazi i za riječi na *-wehr* »obrana, otpor, zaštita«), nastalo je do današnjih dana mnoštvo složenica u kojima se javlja ovo *-bran*. Josip Matešić (*Rückläufiges Wörterbuch des Serbokroatischen*, Wiesbaden, 1967) u svom in-versnom rječniku donosi ove složenice sa *-bran* (17 na broju):

<i>blatobran</i>	<i>grudobran</i>	<i>padobran</i>	<i>valobran</i>
<i>bokobran</i>	<i>kišobran</i>	<i>prsobran</i>	<i>vjetrobran</i>
<i>brodobran</i>	<i>kolobran</i>	<i>rukobran</i>	
<i>domobran</i>	<i>lukobran</i>	<i>snjegobran</i>	
<i>gromobran</i>	<i>mostobran</i>	<i>suncobran</i>	

U Mažuranić-Užarevićevu rječniku (1842) imamo još *ognjobran* i *vatrobran* (cf. Dukat, *Rad HAZU* 257, str. 115). U mene (*Francusko-hrvatski rječnik*) stoji *kamenobran* za *chasse-pierres*, *muhobran* za *chasse-mouches*, *ledobran* za *paraglace*, imam *vjetrobran* za *pare-bise*, *blatobran* za *pare-boue*. U Babića (*Tvorba*, 1986) nalazim i *burobran* (str. 300).

Od ovih složenica pravi su kalkovi za njem. *Schirm* samo ovo: *suncobran* = *Sonnenschirm*, *kišobran* = *Regenschirm*, *padobran* (Mažuranić-Užarević, 1842) = *Fallschirm*, dok su ostali polukalkovi, tj. u njemačkim se paralelnim riječima nalazi neka druga riječ koja se u nas prevodi sa *-bran*: *grudobran/prsobran* (Mažuranić-Užarević, 1842) = *Brustwehr*, *blatobran* = *Kotflügel*, *gromobran* (Mažuranić-Užarević, 1842) = *Blitzableiter*, *munjovod/munjoteg* (Šulek 1860) = *Blitzableiter*, *domobran* (Šulek 1860, ima i slov. te češ., mađ. *honvéd*) = *Landwehr* (Zett, *Beiträge zur Geschichte der Nominalkomposita im Serbokroatischen*, Slav. Forschungen, 9, 1970, str. 370, misli da je kalk za mađ.), *mostobran* (potvrda i u Babukića, v. gore) = *Brückenkopf*, *kolobran* = *Prellstein/Prallstein*. Od ovih bi se kovanica jedino još *grudobran* i *prsobran* te *domobran* mogli smatrati čistim kalkovima jer *-wehr* u *Brustwehr* i *Landwehr* ima značenje »obrana, otpor, zaštita« te i infinitiv s njim u vezi znači »braniti se« (*sich wehren*).

To sve dokazuje da se u našem jeziku u toku 18. i 19. st. stvorio neke vrsti sistem stvaranja složenica na *-bran*, potaknut u prvom redu njemačkim složenicama na *-schirm* i *-wehr*, za sve slučajeve kada je potrebna učena riječ, kovanica,

za nešto, neki predmet, koji služi za zaštitu od nečega (*kišobran, ujetrobran, sun-cobran*) ili štiti nešto (*kolobran, lukobran*).

7.7. U ovom smo članku dokazali da se već u predilirsko vrijeme (18. st.) javljaju u hrvatskom jeziku kalkovi na *-bran* za njemačke složenice na *-schirm*. Ovaj se kalk u ilirsko doba preuzima te se on javlja sve više u kovanicama za strane riječi. Nastaje sistem stvaranja sličnih kovanica pa danas (20. st.) odatle imamo u govornom i književnom jeziku te u leksikografiji priličan broj riječi ovoga tipa. Nabrojili smo ih 23, a vjerojatno ih ima i više.

8. Etimologija hrvatskog i slovenskog prezimena *Štajduhar*

8.1. Jedno od etimološki najzanimljivijih hrvatskih i slovenskih prezimena je prezime *Štajduhar* koje se javlja i u liku mnogih varijanata (v. niže).

8.2. Današnje stanje ovog prezimena u Hrvatskoj i Sloveniji možemo vidjeti na osnovi *Leksika prezimena NR Hrvatske* (Zagreb, 1976, stanje prezimena iz 1948) te na osnovi slovenskog izdanja *Začasni slovar slovenskih priimkov* (Ljubljana, 1974). Evo najprije podataka o tome iz Hrvatske, gdje ima neobično velik broj ovog prezimena, s mnogo varijanata, a glavna im je oznaka u tome što se pišu i sa *Št-* i sa *St-*:

- a. *Štajdahar* (okolica Perušića)
Štajdohar (okolica Gline i Perušića)
Štajduhar (okolica Gline, Perušića, Gorski Kotar, Virovitica, Bjelovar, Delnice, Križevci, Čazma, Sisak, Požega, Rijeka, Kupinečki Kraljevac, Zagreb)
Štajdukar (Buna Mala kod V. Gorice)
Štaudaher (Zagreb)
Štauduar (Zagreb)
Štandaheer (Valpovo)
Štandehar (Josipdol)
Štanduhar (kod Karlovca)
- b. *Stajdohar* (Zagreb)
Stajduhar (Bjelkovac kod Podravske Slatine, Golja [Karlovac], Hrnjevac [Požega], Lukavac [Sisak, Mraclin], Zagreb 2 obitelji).

8.3. U Sloveniji se također pišu i sa *St-* i sa *Št-*:

- a. *Staudacher* (Ljubljana, Kočevje)
Staudahar (Črnomelj)
Staudoher (Kočevje)

Stauduhar (Črnomelj)
Standecker (Celje)
Standegger (Laško)
Standekar (Maribor)
Standeker (Kamnik, Maribor)
Standohar (Črnomelj)

- b. *Štandohar* (Črnomelj)
Štanduhar (Črnomelj)
Štandekar (Maribor)
Štandeker (Maribor)
Štandohar (Črnomelj)
Štandohar (Kočevje)
Štandokar (Črnomelj)

U Sloveniji dakle ima nosilaca ovog prezimena najviše u Kočevju, Črnomlju i okolici, te Mariboru i okolici. Neobičan je jedino lik *Štajdohan* (Ljubljana). Od sadašnjih potvrda donosim da u Sloveniji na televiziji radi i Irena *Štandohar* (RTV Slovenija, 1992).

8.4. Povijesna pojava ovih prezimena stoji, koliko smo mogli ustanoviti na osnovi povijesnih vrela, ovako:

a. U Hrvatskoj ih povijesno gledano ima najviše u Gorskom Kotaru (cf. A. Burić, *Povijesna antroponimija Gorskog Kotara u Hrvatskoj*, Rijeka 1979, prema zapisima iz matica i na nadgrobnim pločama):

1622 *Štajdohar* (Drage i drugdje)
1623 *Staldohar* (Drage i drugdje)
1670 *Staidohar*
1733 *Staiduhar* (Kuti)
1763 *Steidohar*
1770 *Stajduhar*
1773 *Staudohar*
1787 *Stajdohar*
1823 *Staiduar*
1842 *Stajdaher*
1881 *Štajduhar*
1889 *Stavdohar*

b. u Lopašićevim *Urbaria* (1894) ovo se prezime javlja tek u Moravicama dne 3.07.1623.: Nikola i Juraj Zrinski naseljavaju u Moravicama Ivana Klobučara s

drugovima i Andreta Štaldohara (njega već 1622). U Lopašićevim *Spomenima Hrvatske Krajine* (III, 1889) ovo se prezime ne spominje (v. registar).

c. U *Povijesnim spomenicima grada Zagreba* nema ovog prezimena za doba 1526-1564, 1535-1560, 1512-1608, 1564-1590, 1564-1593, 1601-1617, 1604-1700 (sve svesci 12-18). U sv. 18. (za god. 1604-1700) nalazimo kraćeni oblik *Staudak* / *Staudoch* / *Staudauh* (Gašpar, ista osoba, ima kuću na Griču u Zagrebu; *Staudoh* se piše tu i neki Ivan Krstitelj; Gašpar ima ženu Elizabetu Spruk i sina *Staudoh* [1669]). U tim se spomenicima tek u sv. 20. (18. st.) i sv. 21. (1743-1834) javlja ovo prezime, i to:

[sv. 20 (1971)]

Stajdoher Carolus

Staidochar Andreas

Stajdohar / *Stajduher* / *Stajdoher* Matija

Staiduhar Michael

Staidoher Nikola

Staiduher / *-ducher* / *-docher* Petrus

Staiduher / *-daher* / *-doher* / *-duhar* Pavao

[sv. 21 (1975, za 1743-1834)]

Staidoher / *Stajduhar* Baltazar

Staidocher Josip

Stajduhar / *Stauduar* Petar

d. U materijalima Čazmanoskog kaptola (ispis prezimena, čuva se u Zavodu za hrvatski jezik, Zagreb) spominje se *Staidacher* Josip, notar i senator u Požegi, on se spominje i u Zagrebu 1803-1804 kao *Staidocher*, a provizor zagrebačke biskupije 1797-1804 zove se Ignac *Stajdoher* / *Stauduar* / (1797) *Staiduar*. U tom se materijalu nalazi i prezime *Staiduhar* (1707) u Draganićima kod Karlovca. Ovi draganićki *Štajduhari* bili su (prije 1941) trgovci u Krašiću i Pribiću, uz trgovce s prezimenom *Troha* i *Kunaj* (Žumberak, Krašić).

e. U građi za Kajkavski rječnik (Zavod za hrvatski jezik) spominju se:

Ignac *Štauduar* (eksaktor biskupije u Zagrebu, 1818)

Josip *Štajdaher*, notar 1818, sudac 1843 (*Danica*, str. 9), 1847 (*Danica*, str. 47)

Hinko *Štajdaher* 1833

Antun *Štauduar* 1833 (bio kao sudac te godine u Požunu u društvu Ljudevita Vukotinovića, cf. *Danica* 9, 1843, br. 34)

f. U Istarskom razvodu se spominje u Vodnjanu 1546. sudac *Štandofer* (cf. Kos, Rad HAZU 340, 1931). Za oblik usp. ovdje lik *Štandaher* / *-dehar* / *-duhar*, v. gore pod 2, a) i *Štandoher* (Črnomelj).

g. Nažalost za Sloveniju nema toliko podataka iz povijesnih vrela za ovo prezime kao za Hrvatsku. Njih će biti dosta u maticama za teren Kočevja i Črnomlja. Jedino sam našao da se u Metlici u urbaru u selu Doblič spominje godine 1723. Janša *Staidocher* (cf. Kos, *Urbarji za Belo Krajino in Žumberk*, 15.-18. st., sv. II, Ljubljana 1991, str. 450).

8.5. S ovim sam se prezimenom zaista bavio dugi niz godina, naročito zbog toga što se javljaju tolike varijante koje svakog istraživača mogu zbuniti jer treba odrediti primitivum a zatim protumačiti i fonetske varijante. Na koncu sam ustanovio da se radi o germanskom etniku na *-er* od toponima *Staudach* (cf. H. Fischer, *Swäbisches Wörterbuch*, sv. V, Tübingen 1920, str. 1670). Dakle, prezime *Staudacher* je etnik od toponima *Staudach*. Osnovno *Staude* je »bokor, šibljika, šiblje, šikara«, a *-ach* je poznati refleks u germanskom za ie. *apa* »voda« koje se u germanskom javlja zaista u mnogo varijanata: *-aha*, *-ach*, *-ohe*, *-oe*, *-aa*, *-a*, *-ig*, got. *ahwa*, st. njem. *-aha*, *-ouwa*, nord. *-aa* (cf. H. Krahe, *Unsere ältesten Flussnamen*, Wiesbaden 1964, str. 21-24). Toponim *Staudach* nalazimo u Ebersbergu i u Pustertalu. Dakle bi prezime *Staudacher* ukazivalo na potjecanje nosilaca njegova iz tih krajeva, iz Ebersberga i Pustertala. Prvi se *Staudach* nalazi u Gornjoj Bavarskoj (Ebersberg) a drugi u južnom Tirolu, na granici Austrije i Italije (Pustertal). Pustertal je 1920. potpao pod Italiju, dio je ostao pod Austrijom. Glavna su mjesta u Pustertalu *Brunek* i *Toblach*. Možemo dakle zaključiti da su nosioci prezimena *Staudacher* porijeklom ili iz Bavarske ili iz Tirola, vjerojatnije iz Tirola zbog blizine krajeva oko Ljubljane i Gorskog Kotara u Hrvatskoj gdje se najranije ovo prezime i javlja (od 1622), s time da je najraniji podatak iz 1546. u prezimenu suca u Vodnjanu *Štandofer*-a (v. gore 4, f). Kraćeni oblik prezimena *Staudacher* > *Staudach* ili po tipu *Cetina*, *Ljubljana* > prezimena *Cetina*, *Lubiana*, javlja se na Griču u Zagrebu u liku *Staudak*, *Staudoch*, *Staudauch* (za istu osobu) od 1669. Dakako, i nosioci ovog lika prezimena bit će iz istih krajeva (toponim *Staudach* u Pustertalu i Ebersbergu). O samim nosiocima ovog prezimena možemo kazati da su dolazili iz Tirola (vjerojatno se ne radi o jednoj liniji nego o većem broju nosioca prezimena) »trbuhom za kruhom«, da su neki dolazili kao školovani ljudi da bi bili u službi, barem po službama nekih se to vidi, feudalaca i biskupa (v. gore 4), eventualno neki i kao obrtnici. Moglo bi se raditi i o službenicima u Vojnoj Krajini, jer se ovo prezime javlja upravo početkom 17. stoljeća. Što se tiče provenijencije nosilaca ovog prezimena može se dodati da postoji i jedna linija koja dolazi iz Bavarske i koja je odigrala priličnu ulogu u životu Austrije, a naročito Koruške. Ova linija potječe iz 12. st. a piše se *Staudach* i *Staudacher* (spominju se u starini *Wolf von Staudacher* 1284, *Gregor de Stauda-*

cher 1380-1412, *Andrea von Staudach* i drugi). Kako je ova bavarska obitelj ple-
mićka a za naše *Štajduhare* nemam podataka da bi bili plemići, tj. oni su u popi-
sima pučani, ja sam se odlučio u vezi s porijeklom hrvatskih i slovenskih *Štajdu-*
hara za provenijenciju iz Tirola (za bavarske *Štajduhare* usp. Wurzbach, *Bio-*
graphisches Lexicon, Bd. 37, 1878, s.v.).

8.6. Preostaje nam da se osvrnemo i na fonetske promjene koje zapažamo u
varijantama prvotnog oblika ovog prezimena (*Staudacher*):

a. Pisanje sa *St-* uz *Št-* možemo tumačiti tako da se radi o zadržavanju ger-
manske grafije za izgovor *št-* (tip njem. *Stein*, čitaj *štajn*).

b. Početno *Staud-* javlja se pisano kao: *štaud-*, *štajd-*, *staid-*, *stand-*, *štavd-*,
štald-, *šteid-*. Prijelaz *au>aj* (pisano i sa *ai* i *ei*, čitaj *aj*) je supstitucija za diftong
tipa njem. *eu>aj* kao u njem. *streuen* <*štrajati*, *štraja*, njem. *Kreuzer*>*krajcar*.
Oblici *stand-*, *štavd-*, *štald-* predstavljaju *au>av* (diftong se razrješuje poznatom
konzonantizacijom *v* za *u*), što disimilira u *l* (*štald-*) i *n* (*stand-*, oblik je iz 1546.
kao *Štandofer*, ima ga i danas u Hrvatskoj, v. gore 2, a).

c. Srednji dio prezimena, vokalizam, javlja se u spisima kao: *-da-*, *-do-*, *-du-*,
-de-. Prvi je vokalizam iz originalnog tirolskog prezimena (*Staudacher*). U sla-
venskom pa i u austrijskom dijalektalno dolazi do zaokruživanja vokala *a* u *o* (u
nas tip njem. *Draht*>*drot*, njem. *schwarz*>*švorc*, njem. *Sparherd*>hrv. *šporet*).
Ovo *o* prelazi u nas i u *u*: tip lat. *corona*>*kruna*, njem. *Krone*>*kruna* (novac).
Oblik sa *-de-* (Josipdol, Črnomelj) je rijedak i predstavlja redukciju *a>ɐ* (izgo-
vor *e*).

d. Glas *h* u srednjem slogu antroponima *-dah-* javlja se kao *h*, *f*, *k*, ili i nestaje
pa nastaje diftong *-ua-* kao u *Štajduhar*>*Štajduar*. Glas *h* je u primitivumu
dok *k* za *h* predstavlja tip njem. *Schildwache*>hrv. *šiljbok*, a *f* za *h* u rijetkom
Štandofer iz 1546. izazvan je pojavom nosnoga *n* u prvom slogu pa nastaje težak
izgovor **štandoher*. Bit će neka disimilacija (*nd : h = nd : f*).

e. Završno *-er* (*Staudacher*) ili ostaje *-er* (Zagreb, Črnomelj, Kočevje, Gorski
Kotar, često u spisima za istu osobu sa *-er* i *-ar*) ili većinom prelazi u *-ar*, u
Hrvatskoj i Sloveniji. To je poznata pojava u našim germanizmima, i ne samo u
njima, tipa njem. *Butter*>hrv. *putar* (uz *puter*), njem. *Bäcker* >hrv. *pekar*, njem.
Bettler>hrv. *petljjar*.

9. Etimologija rapskog i šibenskog prezimena *Armolušić*

9.1. Nedavno smo dobili lijep reprint djela *Slava ženska* koje je godine 1643.
objavio u Veneciji Šibenčanin, rapskog porijekla, Jakov Armolušić. U djelu se li-
jepim riječima u pjesničkom stilu i stihu hvale žene iz povijesti ljudskoga roda
koje su bile i lijepe, i dobre, i plemenite, te hrabre. To je upravo odgovor Brača-
ninu Ivanu Ivaniševiću koji godinu dana prije toga 1642. u Veneciji objavljuje
djelo *Kita cvitja razlikova* gdje je u VI. dijelu knjige objavio, idući stopama mno-

gih kršćanskih pisaca, napadaj na nemoralne i zle žene, s naslovom »Od privare i zle naravi ženske« (za sve usp. Dunja Fališevac, *Muško pismo Šibenčanina Jakova Armolušića*, tekst dodan uz reprint). Iako je poduhvat Jakova Armolušića bio toliko plemenit, čini se da je tekst Ivaniševićev i dalje stajao na cijeni mizoginij pisaca u nas: ljudi ustraju u izdavanju ovog napadaja pa se uz djelo Nikole Palikuće (iz Prokljana kod Šibenika) »Himbenost pritankog veleznanstva Nasradinova«, prevedeno iz talijanskoga »u arvatski«, izdavano 1771, 1799, 1857. (Ankona, Venecija, Zadar), godine 1857. javlja pod naslovom *Nasradin ili Bertoldo i njegova pritanka domišljatost i himbenost i lukavština* i dodatak »na svrhi« PIVANJE OD OPAKE ĆUDI I PRIVARE ZLIH ŽENAH, tako i u izdanju iz 1862. (Trst) PIVANJE OD OPAKE ĆUDI I PRIVARE ZLIH ŽENA (str. 81-103, cf. Kukuljević, *Hrvatska bibliografija*, br. 1250, 1368). Djelo Armolušića bit će interesantno i za povijest hrvatske grafije jer se u tisku djela opaža dosljedna upotreba cediljiziranog C sa kvačicom udesno u vrijednosti č koje predlaže Jakov Mikalja, ugledajući se u Bandulavića, a imaju ga i Ivanišević (1642), Ančić (1678), Radnić (1683), te sada i Armolušić (cf. V. Putanec, *Prijedlozi J. Mikalje za reformu grafije u hrvatskoj latinici*, Hrvatski dijalektološki zbornik 7, 1985, str. 199-212).

9.2. Ja ću se sa svoje strane ovdje pozabaviti etimologijom neobičnog šibensko-rapskog prezimena *Armolušić*. U *Acta Sanctorum* (27. Julii, tomus sextus, 1868, str. 426-429) spominju se HERMOLAI ET SOCIORUM i HERMIPPUS, HERMOLAUS, HERMOCRATES. Bili su svećenici u »kleru nikomedijske crkve«. Mučeni su 301. za cara Maksimijana. Hermolaj je bio učitelj sv. Pantelejmonu. Relikvije su donesene iz Nikomedije u Veneciju (Crkva sv. Šimuna Velikoga). U *Acta Sanctorum* se veli da se ovi sveci slave ne samo u Grčkoj nego i svuda izvan Grčke. Blagdan sv. Hermolaja slavi se uglavnom na 27.07., i to u mnogim krajevima na Zapadu: na 27.07. Brandenburg, Bremen, Köln, Mainz, Metz, Trier, Utrecht, Verdun, Worms, na 22.07. u Havelberg (Salzburg), Lechner (cf. Grotefend, *Zeitrechnung*, 1910, II, 2). U zadarskom latinskom rukopisnom kalendaru IV-B-94 iz 15. st. (prije 1446) sv. *Hermolao* ne slavi se (nema ga), cf. Grgić, *Radovi Instituta JAZU u Zadru* 20, 1973, str. 119-174. Ali se zato slavi u Rabu gdje se njegove svetačke moći godine 1579. spominju kao »caput s. Hermolai« (cf. Farlati, *Illyricum sacrum*, 5, str. 272). Odatle se vidi da je rapska obitelj *Armolušić* dobila ime prema imenu sveca kojeg se moći štiju u rapskoj katedrali. Samo prezime plemićke rapske obitelji piše se u dokumentima kao *Hermolao*, *de Hermolais*, *Armolao* (1345, cf. *Monumenta spectantia* 2, str. 250), hrvatski se zovu i *Kostica* (13. st.) što bi se moglo odnositi čak na šaljivi nadimak u vezi s prezimenom koje dolazi od imena sveca čije se kosti štiju u mjesnoj katedrali. Godine 1268-1440 biva šest biskupa rapskih koji su iz kuće *Hermolao*. Za biskupa *Gregorius de Costizza* veli se da se zove i *Gregorius de Hermolais* (biskupovao 1268-1291, za sve cf. Jireček, *Romanen*, II, str. 39, III, str. 20, 33). Od zanimlji-

vosti spominjem da je *Clemens de Armolao de Arba* 1345. uvrijedio riječima gradskog kneza, gradonačelnika (cf. *Monumenta spectantia* 2, str. 250). *Hermolaus Mathei* spominje se 1268 (cf. *Starine HAZU* 27, str. 80). Prezime se javlja i u Veneciji: ser *Hermolaus Zane* (1347, cf. *Monumenta spectantia* 2, str. 464). Iz života Jakova Armolušića znamo da je bio Rabljanin koji je živio u Šibeniku s ocem koji je bio orguljaš u šibenskoj katedrali te da je kasnije i Jakov postao tu orguljaš. Često je odlazio u Rab gdje mu se 1596. rodila i kći Marija (cf. D. Fališevac, o.c., str. 90-91, tu se citiraju i radovi K. Stošića, D. Berića, B. Dulibića, Z. Bojovića).

9.3. Dakle, nema sumnje da je *Armolušić* rapsko prezime koje je tu postojalo barem od vremena kada su u Rab donesene moći sv. Hermolaja. Donesene su pak najvjerojatnije iz Grčke (Nikomedijska). Od tog svetačkog imena nastaje prezime *Armolušić* tako što *her-* prelazi u *er-* koje pak zbog sonanta *r* prelazi u *ar-* kako potvrđuju i povijesne potvrde za obitelj i ime sveca. Prezime nastaje nastavkom *-ić* za prezimena koje je dodano na osnovno *Armoluš-*. U ovom se obliku može čuvati originalno latinsko čitanje grčkog imena u nominativu *Armolaus*, sa š **Armolauš* > **Armoluš*, ili se možda prije ovdje dodaje naš nastavak *-ušić*, tipa *Martin* > *Martinušić* (*Vučina Martinušić*, Zadar, 1332, cf. *Radovi Instituta JAZU u Zadru* 20, 1973, str. 128), na kraćeno *Armol-*. Sufiks *-uš* može biti i prema romanskom *-usius* / *-ussus* (tip *Candussus*, *Marcussius*, cf. Jireček, *Romanen*, I, str. 71), a može biti i slavenskog porijekla (tip *Beluša*, *Dobruša*, *Slavuša*, cf. Jireček, *Romanen*, III, str. 40), usp. i toponime *Petruševac*, *Jakuševac*, u okolici Zagreba.

Što se pak tiče samog svetačkog imena (*Hermolaus*), ono je poznato već u pretkršćansko doba u grčkom jeziku kao *Ἑρμόλαος* (Plutarh, anno 50 a. Chr.n., Lukijan iz 2. st. p. Chr.n.). Vjerojatno se radi o Hermesovu imenu u složenici s *λαός* »puk, narod, pratitelj«, tipa *Μενέλαος*, dakle *Hermolaos* će biti »pratitelj Hermesov«

Résumé

CONTRIBUTIONS ÉTYMOLOGIQUES:

6. le mot *ščavet* et ses synonymes en croate, 7. le second membre du composé au *-bran* dans les composés croates, 8. les anthroponymes, croates et slovènes, *Štajduhar*, et 9. *Armolušić*, existant à Šibenik et à Rab

L'auteur se propose de continuer ses contributions étymologiques, commencées dans les RASPRAVE ZAVODA ZA JEZIK, nro-s 13(1987) et 14(1988) où sont étudiés les mots: *bikla*, *filarka*, *piljarica*, *krilat*, *nastačilo* et *vidulica*. Pour le terme *ščavet* »le lectonnaire en croate et en lettres latines« l'auteur constate qu'ont existé aussi les termes *tumač*, et même, *misal* »le missel«. L'auteur explique les conditions qui ont amené à ces termes. Pour les composés au *-bran* l'auteur constate qu'ils commencent à paraître dans la première moitié du 18-ème siècle et non dans la période dite »illyrienne« (la première moitié du 19-ème siècle). Le mot *suncobran* est attesté en 1747-1748. L'auteur esquisse l'historique des parapluies et des ombrelles (parasols) à travers les siècles et il énumère tous les lexèmes qui apparaissent en croate pour signifier l'objet en question. Pour le type au *-bran*, il s'agit pour la plupart des calques empruntés au germanique. En même temps, l'auteur étudie l'historique de l'anthroponyme *Štajduhar* qui apparaît en Croatie depuis le 16-ème siècle et qui existe aussi en Slovénie. Cet anthroponyme apparaît en maintes variantes provoquées par l'altération vocalique et consonantique de l'anthroponyme primitif tyrolien (*Staudacher*). L'anthroponyme *Armolušić*, nom de l'écrivain croate Jacques Armolušić (oeuvre de 1643), provient du nom du saint *Hermolaus* dont les reliques sont honorées à Rab depuis les temps assez reculés, à Rab qui est le siège primordial de la famille.

Ključne riječi: hrvatski jezik, etimološki prilozi, *ščavet*, *-bran*, *Štajduhar*, *Armolušić*

Mots clés: langue croate, contributions étymologiques, *ščavet*, *-bran*, *Štajduhar*, *Armolušić*

Key words: Croatian language, etymological contributions, *ščavet*, *-bran*, *Štajduhar*, *Armolušić*